उदय जी.एम.को जीवनी, व्यक्तित्व तथा कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
नेपाली शिक्षण विभाग
महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपालगन्ज
स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्षको दसौा पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
हरिप्रसाद भट्टराई
शै.स.: २०६३-०६५
परीक्षा रोल नं.: ३८३६
क्याम्पस रोल नं. : ४१
त्रि.वि. दर्ता नं. : ६-१-३२०-४६-९८
नेपाली शिक्षण विभाग
महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपालगन्ज, बाके
२०६८

शोधनिर्देशक
वेदनिधि शर्मा
सहप्राध्यापक, त्रि.वि.

उदय जी.एम.को जीवनी, व्यक्तित्व तथा कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
नेपाली शिक्षण विभाग
महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपालगन्ज
स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
हरिप्रसाद भट्टराई
शै.स.: २०६३-०६५
परीक्षा रोल नं.: ३८३६
क्याम्पस रोल नं. : ४१
त्रि.वि. दर्ता नं. : ६-१-३२०-४६-९८
नेपाली शिक्षण विभाग
महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपालगन्ज, बाँके
२०६८

सिफारिस-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपालगन्जको स्नातकोत्तर तह नेपाली द्वितीय वर्षका छात्र **हरिप्रसाद भट्टराई**ले यस नेपाली शिक्षण विभागमा प्रस्तुत 'उदय जी.एम.को जीवनी, व्यक्तित्व तथा कृतित्वको अध्ययन' नामक शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । अत्यन्त मेहनतका साथ तयार गरिएको यस शोधकार्यबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु । अतः यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति- २०६८। ।

शोधनिर्देशक
वेदनिधि शर्मा
सहप्राध्यापक, त्रि. वि.
महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपालगन्ज, बााके

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस

नेपाली शिक्षण विभाग

नेपालगन्ज

स्वीकृति-पत्र

स्नातकोत्तर तह नेपाली द्वितीय वर्षका विद्यार्थी हरिप्रसाद भट्टराईद्वारा यस नेपाली शिक्षण विभागमा प्रस्तुत 'उदय जी.एम.को जीवनी, व्यक्तित्व तथा कृतित्वको अध्ययन' नामक शोधकार्यलाई नेपाली विषयमा स्नातकोत्तर तह उपाधिका निम्ति स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्रको मूल्याङ्कन समिति

....	....	....
वेदनिधि शर्मा		गिरिराज पौडेल
शोधनिर्देशक	बाह्य परीक्षक	विभागीय प्रमुख

मिति- २०६८। ।

कृतज्ञता-ज्ञापन

'उदय जी.एम. को जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन' शीर्षकको प्रस्तुत शेधपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दशौा पत्रको परिपूर्ति गर्ने उद्देश्यले आदरणीय गुरु प्राध्यापक वेदनिधि शर्माज्यूको निर्देशनमा तयार गरेको हा । आफ्नो अत्यन्तै कार्यव्यस्तताका बाबजुत पनि यो शोधपत्रका तयारीका तयारीका सन्दर्भमा शुरुदेखि अन्तसम्म अत्यन्त प्रेमपूर्वक उचित प्रेरणा, सल्लाह, सुझाव र मार्गनिर्देशन गर्नु हुने शोधनिर्देशक गुरुप्रति एवम् प्रस्तुत प्रस्तुत शीर्षकमा अनुसन्धान गर्न स्वीकृति प्रदान गरी शोधपत्र लेख्ने अवसर प्रदान गर्नुहुने नेपाली विभागीय प्रमुखप्रति म कृतज्ञताज्ञापन गर्दछ । यो मेरो मात्र मेहनतको प्रतिफल होइन । गुरुहरू, स्रष्टाहरू, साथीहरू सबैको सहयोगको प्रतिफल हो ।

शोधकार्यका सन्दर्भमा आवश्यक सल्लाह एवम् विविध सामग्रीहरु उपलब्ध गराई सहयोग गर्ने साथै असीम प्रेरणा प्रदान गरी यस कार्यलाई सहज र सरल तुल्याइदिनुहुने शोधनायक श्री उदय जी.एम.प्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु र उनको परिवारजनलाई नसम्झी रहन सक्दिन ।

आफूले खाइनखाई लगाई नलगाई अति दुःख गरेर पनि सानैदेखि अत्यन्तै माया र हौसलाका साथ अनुकूल शैक्षिक एवम् पारिवारिक वातावरण तयार गरी यहाासम्म ल्याइपुऱ्याउनु हुने मेरा पूजनीय बुबा कालुराम भट्टराई र अध्ययनको क्रममा मलाई आशिर्वाद दिइरहने आमा धनीदेवी भट्टराईप्रति सदा ऋणी रहनेछु र उहाहरुप्रति आभार प्रकट गर्दछु । त्यसैगरी भाइ चन्द्रकिरण भट्टराई र बहिनी दिपा भट्टराईलाई नसम्झी रहन सक्दिन । मेरो अध्ययनको पाइला अगाडि बढाउन अत्यन्तै कठिन परिस्थितिमा पनि मद्दत गर्ने मेरी जीवनसङ्गिनी तारा भट्टराई, दिदी शान्ता रिजाल, दाजु हरि गौतम, ससुराबुबा युवराज गौतम एवम् सासूआमा आत्मा गौतमप्रति म सदा नतमस्तक छु । छोरी लक्ष्मीप्रकृति भट्टराई जसको बालस्वभावको सनिध्यतामा रहेर आफूलाई सदा तनावमुक्त महसुस गरिरहे Ù म उनलाई समेत सम्झना चाहन्छु ।

सधै मेरो अध्ययनकार्यमा हौसला प्रदान गर्ने मेरा आत्मीय मित्र निमेष लम्साल एवम् उज्जवल भविष्यको कामना गर्ने मित्रहरु खोपिराम वली, बसन्तविवश आचार्य, हेमसागर सुवेदी, प्रज्ञा सन्तोषी लगायतका यस्ता धेरै नामहरु छन् जो मेरो दिलदिमागमा सदा आइरहनेछन् । यो शोधपत्र तयारीका क्रममा विभिन्न कोणबाट प्रत्यक्ष एवम् परोक्ष रुपमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने महानुभावहरु, सन्दर्भसामग्रीका रुपमा लिइएका पुस्तक, पत्रपत्रिका एवम् शोधपत्र आदिका विज्ञ, लेखक, सम्पादक र प्रकाशकहरुप्रति समेत आभार व्यक्त गर्दछु । कुनैपनि झर्को नमानेर छिटोछरितो र शुद्ध रूपमा टङ्कण गरी सहयोग गर्नु हुने न्यु लुम्बिनी पुस्तक पसल, नेपालगन्जका सञ्चालक सबिन लुइटेललाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्तमा निकै लामो समय र मिहेनत लगाएर तयार पारिएको यस शोधपत्रले उदय जी.एम. को जीवनी, व्यक्तित्व र समग्र कृतिहरुका बारेमा चासो तथा जानकारी राख्न चाहने सबैलाई सहयोग पुऱ्याउनेछ भन्ने विश्वासका साथ विज्ञवर्गहरुबाट सुधारका लागि रचनात्मक सुझावको अपेक्षासहित प्रस्तुत शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङकनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस नेपालगन्ज नेपाली विभागसमक्ष पेस गर्दछु ।

२०६८। ।

हरिप्रसाद भट्टराई
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस
नेपाली शिक्षण विभाग
नेपालगन्ज, बाके
२०६८

विषयसूची

पहिलो परिच्छेद

शोधपरिचय १-६

१.१ शोधशीर्षक १

१.२ शोधार्थीको नाम १

१.३ शोध प्रयोजन १

१.४ विषय परिचय १

१.५ समस्याकथन २

१.६. शोधकार्यको उद्देश्य २

१.७ पूर्वकार्यको समीक्षा ३

१.८. शोधकार्यको औचित्य ५

१.९. शोधकार्यको सीमाङ्कन ५

१.१० शोधविधि ६

१.११ शोधपत्रको रूपरेखा ६

दोस्रो परिच्छेद

उदय जी.एम.को जीवनी ७-१७

२.१ जन्म र जन्मस्थान ७

२.२ बाल्यकाल ७

२.३ शिक्षादीक्षा ७

२.४ पारिवारिक पृष्ठभूमि र आर्थिक अवस्था ८

२.५ वंशपरम्परा ८

२.६ संस्कार ९

२.७ विवाह र सन्तान १०

२.८ मावली घर १०

२.९ स्वभाव र रुचि १०

२.१० आस्था र विचार ११

२.११ साहित्य क्षेत्रको संलग्नता ११

    २.११.१ लेखनको प्रेरणा र प्रभाव ११

    २.११.२ लेखन प्रारम्भ १२

२.१२ कार्यक्षेत्र १२

    २.१२.१ संस्थागत कार्यमा संलग्नता १२

    २.१२.२ समाचार एवम् सम्पादन कार्यमा संलग्नता १३

२.१२.३ पेसागत जीवन १४
२.१३ प्राज्ञिक सङ्गत १५
२.१४ उदय जी.एम.का कृतिहरूको विवरण १५
२.१४.१ प्रकाशित पुस्तकाकार कृतिहरू १५
२.१४.२ अप्रकाशित पुस्तककार कृतिहरू १६
२.१४.३ प्रकाशित फुटकर रचनाहरू १६
२.१४.४ अप्रकाशित फुटकर रचनाहरू १६
२.१४.५ सम्पादित कृति १६
२.१५ पुरस्कार एवम् सम्मान १७
२.१६ निष्कर्ष १७
तेस्रो परिच्छेद
उदय जी.एम.को व्यक्तित्व १८-२७
३.१ बाह्य अर्थात् शारीरिक व्यक्तित्व १८
३.२ आन्तरिक व्यक्तित्व १८
३.३ साहित्यिक व्यक्तित्व १९
३.३.१ कवि व्यक्तित्व १९
३.३.२ गजलकार व्यक्तित्व २०
३.३.३ मुक्तककार व्यक्तित्व २०
३.३.४ निबन्धकार व्यक्तित्व २०
३.३.५ उपन्यासकार व्यक्तित्व २१
३.३.६ गीतकार व्यक्तित्व २१
३.३.७ नाटककार व्यक्तित्व २२
३.३.८ भूमिका लेखन व्यक्तित्व २२
३.३.९ कथाकार व्यक्तित्व २२
३.३.१० लघुकथाकार व्यक्तित्व २३
३.४ साहित्येत्तर व्यक्तित्व २३
३.४.१ सम्पादक/सहसम्पादक व्यक्तित्व २३
३.४.२ पत्रकार व्यक्तित्व २४
३.४.३ खोजकर्ता व्यक्तित्व २४
३.४.४ चित्रकार एवम् मूर्तिकार व्यक्तित्व २५
३.४.५ समाजसेवी व्यक्तित्व २५
३.४.६ राजनीतिक व्यक्तित्व २५
३.४.७ धार्मिक व्यक्तित्व २५
३.५ साहित्य तथा जीवनदर्शनसम्बन्धी मान्यता २६

३.६ निष्कर्ष २६

चौथो परिच्छेद

उदय जी.एम.को साहित्ययात्रा, चरणविभाजन र चरणगत प्रवृत्तिहरू ४९-१६२

४.१ साहित्ययात्रा २८

४.२ चरणविभाजनका आधारहरू २९

४.२.१ विषयवस्तुगत आधार ३०

४.२.२ समयगत आधार ३०

४.२.३ विधागत आधार ३०

४.२.४ शैलीगत आधार ३०

४.३ चरणविभाजन र चरणगत प्रवृत्तिहरू ३१

४.३.१ प्रथम चरण (वि.सं. २०४४-२०५३) ३१

४.३.२ द्वितीय चरण (वि.सं. २०५४- २०५९) ३२

४.३.३ तृतीय चरण - (वि.सं. २०६० देखि हालसम्म) ३४

४.४ निष्कर्ष ३५

पााचौा परिच्छेद

उदय जी.एम.का कृतित्वको अध्ययन विश्लेषण ३६-११४

५.१ 'उनका गजल' गजलसङ्ग्रहको विश्लेषण र मूल्याङ्कन ३६

५.१.१ गजल परिचय ३६

५.१.२ विषयवस्तु र गजल ३८

५.१.३ गजलका भावको स्थिति ३९

५.१.४ रचना विधान ४०

५.१.४.१ आन्तरिक रचना विधान ४०

५.१.४.२ बाह्य रचना विधान (गजलमा छन्द र भाषाको प्रयोग) ४१

५.१.५ निष्कर्ष ४२

५.२ 'मौसमका हरफहरू' कवितासङ्ग्रहको अध्ययन ४२

५.२.१ कविता : विधागत चिनारी ४३

५.२.२ कविताका तत्वहरू ४४

५.२.२.१ शीर्षक ४४

५.२.२.२ संरचना ४५

५.२.२.३ लयविधान ४५

५.२.२.४ भाषाशैली ४५

५.२.२.५ कथनपद्धिति (दृष्टिबिन्दु) ४५
५.२.२.६ केन्द्रीयकथ्य , सन्दर्भसामग्री र भावविधान ४५
५.२.२.७ विम्बविधान र अलङ्करणका प्रविधि ४६
५.२.२.८ व्यन्जना र प्रतीक ४६
५.२.२.९ विधागत रुप तथा आयाम ४७
५.२.३ 'मौसमका हरफहरू' कवितासङ्ग्रहको विश्लेषण ४७
५.२.३.१ अजम्बरी आस्था ४८
५.२.३.२. सुइना र लाङमा ५०
५.२.३.३ सपनाहरूको लाशमाथि ५२
५.२.३.४ फूलहरूको छातीमा ५५
५.२.३.५ जिन्दगीको कृष्णभीर ५७
५.२.३.६ निद हराएका रातहरू ५७
५.२.३.७ साला उदय ५९
५.२.३.८ बुश साहेबको जुगा ६१
५.२.३.९ बिचरा होली ६३
५.२.४ निष्कर्ष ६८
५.३. 'पञ्जाबदेखि रोल्पासम्म' लामो कविताको अध्ययन विश्लेषण ६८
५.३.१ विषय प्रवेश ६८
५.३.२ निष्कर्ष ७२
५.४. 'पुच्छर नभएका हनुमान' निबन्धसङ्ग्रहको अध्ययन ७२
५.४.१ निबन्ध : विधागत चिनारी ७३
५.४.२ निबन्धका तत्वहरू ७५
५.४.२.१ विषयवस्तु ७५
५.४.२.२ शैली ७६
५.४.२.२.१ भावका आधारमा ७६
५.४.२.२.२ भाषाका आधारमा ७६
५.४.२.२.३ प्रस्तुतिका आधारमा ७६
५.४.२.३ उद्देश्य ७७
५.४.३ निबन्धको वर्गीकरण ७८
५.४.४ 'पुच्छर नभएका हनुमान' निबन्धसङ्ग्रहको विश्लेषण ७८
५.४.४.१ भाडीफोर अभियान जिन्दावाद ७९
५.४.४.२. यमराज मामालाई चिट्ठी ८०
५.४.४.३. जताजता काफल पाक्यो ८०
५.४.४.४ पुच्छर नभएका हनुमान ८३
५.४.४.५ प्रचण्डपथपछि भोदुरामको गोरेटो ८३

५.४.४.६ संवैधानिक प्रक्रिया ८४
५.४.४.७ संसदीय महाजात्रा २०५७ ८५
५.४.४.८ बस छोरी ऐना हेरेर ८६
५.४.४.९ हराएका बुद्धको खोजीमा ८७
५.४.४.१० नक्कलीदेखि सावधान ८८
५.४.४.११ रक्सीज्यूको भूमिगत यात्रा ९०
५.४.४.१२ मुसाज्यूलाई नमस्कार ९१
५.४.४.१३ झिलिमिलि झिलिमिलि फुईखाजा ९२
५.४.४.१४ साला लामखुट्टे ९३
५.४.४.१५ आउनुहोस हामी पनि धोती लगाऔं ९४
५.४.४.१६ लोहनी लोहनीको मोहनी ९५
५.४.५ निष्कर्ष ९६
५.५. 'कालो टीका' उपन्यासको अध्ययन ९६
५.५.१ उपन्यास : विधागत चिनारी ९७
५.५.२ उपन्यासका तत्वहरू ९८
५.५.२.१ कथानक ९९
५.५.२.२ पात्र वा चरित्र ९९
५.५.२.३ परिवेश ९९
५.५.२.४ भाषा १००
५.५.२.५ शैली १००
५.५.२.६ उद्देश्य १०१
५.५.२.७ दृष्टिबिन्दु १०१
५.५.३ उपन्यास वर्गीकरण १०२
५.५.४ 'कालो टीका' उपन्यासको विश्लेषण १०२
५.५.५ निष्कर्ष ११३

छैठौं परिच्छेद
उपसंहार ११५-११७

सन्दर्भग्रन्थसूची

सङ्क्षेपीकरण-सूची

सङ्क्षेपीकृत शब्द	साङ्केतिक अर्थ
अ.भा.ज.स.	अखिल भारतीय जनजाति सम्मेलन
अ.भा.ने.ए.स.	अखिल भारतीय नेपाली एकता समाज
के.जी.	किलोग्राम
क्र.सं.	क्रमसङ्ख्या
गा.वि.स.	गाउा विकास समिति
चौ.सं.	चौथो संस्करण
छै.सं.	छैठौा संस्करण
जी.एम.	घर्ती मगर
डा.	डाक्टर
ते.सं.	तेस्रो संस्करण
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
दो.सं.	दोस्रो संस्करण
द्वि.सं.	द्वितीय संस्करण
नि.मा.वि.	निम्न माध्यमिक विद्यालय
ने.रा.प्र.प्र.	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
पाा.सं.	पााचौा संस्करण
पा.वि.के.	पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
पृ.	पृष्ठ
प्र.अ.	प्रधान अध्यापक (प्रधानाध्यापक)
प्र.सं.	प्रथम संस्करण
प्रा.	प्राध्यापक
प्रा.वि.	प्राथमिक विद्यालय
म.ब. क्या.	महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस
म.सं.वि.वि.	महेन्द्र संस्कृत विश्वविद्यालय
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
वि.सं.	विक्रम सम्वत्
सम्पा.	सम्पादक
सा.प्र.	साझा प्रकाशन
स्व.वि.यु.	स्वतन्त्र विद्यार्थी युनियन